

Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія
Visnik Dnipropetrovs'kogo universitetu. Seriâ: İstoriâ ta arheologiâ
Vestnik Dnepropetrovskogo universiteta. Seriâ: İstoriâ i arheologiâ
Dnipropetrovsk University bulletin. History & archaeology series

Visn. Dnipropetr. univ., Ser.: İstor. arheol. 2017. 25(1), 96–110

doi: 10.15421/261711

ISSN 2412-5334 (Print)
ISSN 2414-9578 (Online)

www.via.dp.ua

УДК 94:378.4.011.3-051 (476+477.63)(092)

А. Г. Венгер, Т. В. Портнова

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Середньовічна квітка енотери: музей Якова Рубіна у Дніпропетровському університеті 1940–1950-х років

Стаття описує життєвий та творчий шлях Якова Рубіна, педагога та історика-медієвіста. Уродженець єврейського містечка у Білорусі, Яків Рубін у 1920 – на початку 1930-х років був активним учасником єврейської коренізації у Білоруській РСР, автором підручників для школи на ідиш, активним учасником антицерковних кампаній, науковим співробітником Білоруської Академії наук, яку мусив залишити через політичні обвинувачення. Уникнувши прямих репресій, він продовжив наукову кар'єру, ставши у післявоєнний час доцентом та завідувачем кафедри всесвітньої історії Дніпропетровського державного університету. В університеті він створив музей всесвітньої історії, який виконував дидактичні та науково-дослідні функції. Хоча основна частина цінних експонатів музею після виходу Я. Рубіна на пенсію була втрачена, як і його орієнтація на розкриття історії Центральної та Західної Європи, музей не зник і став основою сучасного музею історії Дніпропетровського національного університету.

Ключові слова: Яків Рубін, музей всесвітньої історії, Дніпропетровський державний університет, кафедра всесвітньої історії.

Венгер А. Г., Портнова Т. В. Средневековый цветок энотеры: музей Якова Рубина в Днепропетровском университете в 1940–1950-е годы.

Статья описывает жизненный и творческий путь Якова Рубина, педагога и историка-медиевиста. Выходец из еврейского местечка Белоруссии, Яков Рубин в 1920 – в начале 1930-х годов был активным участником еврейской коренизации в Белорусской ССР, автором учебников для школы на идиш, активным участником антицерковных кампаний, научным сотрудником Белорусской Академии наук, которую был вынужден оставить из-за политических обвинений. Избежав прямых репрессий, он продолжил научную карьеру, став в послевоенное время доцентом и заведующим кафедры всемирной истории Днепропетровского государственного университета. В университете он создал музей всемирной истории, выполнявший дидактические и научно-исследовательские функции. Хотя основная часть ценных экспонатов музея после выхода Я. Рубина на пенсию была утрачена, как и его сосредоточенность на истории Центральной и Западной Европы, музей не исчез и стал основой современного музея истории Днепропетровского национального университета.

Ключевые слова: Яков Рубин, музей всемирной истории, Днепропетровский государственный университет, кафедра всемирной истории.

Venger A. H., Portnova T. V. Medieval flower of primrose: museum of Yakov Rubin in Dnipropetrovsk university in 1940–1950s.

The article describes life and professional activity of Yakov Rubin, Soviet historian and pedagogue, specialist in medieval history. Special attention is given to the description of the university museum, created by Rubin in Dnipropetrovsk university in the end of 1940 – at the beginning of 1950s. Rubin is a vivid example of the intellectual of Jewish original, who started a successful pedagogical and scientific carrier in early Soviet times. He was born in Dolginovo (Vilens'ka gubernia), raised in traditional Jewish family and presumably studied in yeshivah, but after 1917 radically casted aside the life of shtetl. He finished Kharkiv teaching seminary, and later the Minsk university, and gained the

diploma of the historian. In the end of 1920s Rubin became the active participant of the korenizatsiaya campaign in Belarussian Soviet Republic, writing numerous textbooks in Yiddish for Jewish schools. He also became of research worker of the Jewish sector in Belarus Academy of sciences. The majority of his works then were devoted to the history of class struggle and promotion of antireligious propaganda. After korenizatsiya was stopped, Ya. Rubin, alongside with many other his colleagues, was criticized for «nationalistic distortions». He was forced to leave his position, though managed to avoid direct repressions and continued scientific carrier as museum worker and lecturer. In 1944 Ya. Rubin, after evacuation from occupied Belarus, arrived to Dnipropetrovsk and headed the department of world history here. He tried to support medieval studies here. One of the main steps in this direction was the creation of special didactical museum. The museum emerged from Rubin's passion for visual methods of teaching – it was expected to make middle ages more visible and vital for history students. Though the museum emerged spontaneously (from the materials, gathered by Ya. Rubin as illustrations for his lectures) and existed by bare enthusiasm of the historian and his students, by the middle of 1950s it had an integral exposition. The ideological message of the museum totally corresponded with the official Soviet historiography: the exposition focused on the glorification of the Russian military victories in the past, anti-church and anti-clergy propaganda and history of class-struggle in Middle Ages. After Rubin's retirement in 1962 the museum declined, but hadn't perished. It changed its specialization and turned into museum of Dnipropetrovsk university, which exists till now.

Key words: Yakov Rubin, museum of world history, Dnipropetrovsk state university, department of world history.

Постановка проблеми. Дослідження історії історичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара вже мають поважну традицію. Водночас можна говорити про своєрідні тематичні пріоритети і лакуни. Увагу науковців привертують, з одного боку, персоналії істориків, пов'язані зі становленням у місті вищої історичної освіти у 1920–1930-х рр. (Дмитро Яворницький, Володимир Пархоменко, Митрофан Бречкевич, Михайло Злотников (Світленко, 2015; Портнов, 2003; Москаленко, 1972; Иваненко, 1992; Портнов, 2011) та ін.; а з іншого – засновники наукових напрямів, які склалися у 1970–1980-х рр.: Микола Ковальський, Дмитро Пойда, Валентин Борщевський, Анатолій Черненко, Анатолій Зав'ялов (Ad gloriam, 2007; Журба, 2010; Ковальський & Иваненко, 1994; Болєбрух, 2006; Иваненко, 2016; Журба, 2013).

Між цими двома сяючими вершинами дніпропетровської історичної освіти і науки на перший погляд похмуро і невиразно виглядає період 1940–1950-х рр. У своїх мемуарах професор І. Ф. Ковалева – студентка тих років – описала його так: «...университет тех лет выглядел мрачно – давала себя знать беспросветность все подминавшего под себя бездушного режима» (Ковалева, 2008, с. 60). Це був час, коли постійно діючого та автономного історичного факультету не існувало (у 1940–1950-х рр. роках історики навчалися то на історичному відділенні історико-філологічного факультету, то на окремому історичному факультеті), а визнані метри 1920–1930-х рр. зійшли з викладацької, а багато хто і з життєвої стежки. Означений період можна впевнено назвати «*medium aevum*» у становленні дніпропетровської історичної освіти і науки. Ключовими фігурами факультетського життя були інші – майже незнані

для більшості сучасних дніпропетровських істориків – персонажі. Їхню діяльність та починання можна порівняти із квіткою енотери, яка розпускається у сутінках, квітне вночі, і в'яне з першими променями сонця. Важливі для свого часу, вони були практично забуті, коли змінилися обставини розвитку факультету та його викладацький склад.

Метою дослідження Метою даної статті є розкриття науково-педагогічного шляху одного з найбільш помітних викладачів історико-філологічного факультету 1950-х рр. Якова Рубіна, та історії створеного ним університетського музею. Важливість цього музею полягає в тому, що він став попередником сучасного музею історії ДНУ імені Олеся Гончара.

Аналіз наукових досліджень Наразі Яків Рубін залишається маловивченою постаттю. До того ж спостерігається своєрідна фрагментація досліджень, пов'язана з особливостями біографії історика – свою кар'єру він розпочав у Мінську, а завершив у Дніпропетровську, а тематика його наукових зацікавлень радикально змінилася. Науковці, які вивчають білорусько-мінський період його життя, зазвичай не згадують про українсько-дніпропетровський, а дослідники дніпропетровського в свою чергу мало що знали про мінський період.

Найактивніше біографію і доробок Я. Рубіна вивчають дослідники єврейської освіти і культури у Білоруській РСР доби коренізації. Я. Рубін цікавий для них передусім як активний діяч єврейського сектора Академії наук БРСР та автор дидактичної літератури для єврейських національних шкіл. Одним з перших цей етап життя історика описав В. Міхнюк у книзі «*Становление и развитие исторической Советской Беларуси (1919–1941)*» (Міхнюк, 1985). Щоправда, у фокусі пізньорадянської історіографії

робота інституту була зображена як «маскування сіонізму» та шкідливу націоналістичну інтригу. Побіжно діяльність Я. Рубіна у АН БРСР схарактеризувала у своїй статті «*К истории еврейского отдела Института белорусской культуры (Инбелкульту) и еврейского сектора Белорусской Академии наук в 20–30-х годах*» І. Герасимова, згадуючи, що той працював старшим науковим співробітником, але через критику з боку партійних органів залишив свою посаду (Герасимова, 1996).

Педагогічна робота Я. Рубіна описана у збірці нарисів Я. Басіна «*Большевизм и евреи: Белоруссия, 1920-е годы*» (Басин, 2008), де перелічено видані ним підручники для єврейських шкіл та вказані статті, опубліковані у педагогічній пресі. Важливу інформацію про Я. Рубіна як педагога часів коренізації містить стаття ізраїльського дослідника Л. Флята про дидактичну літературу для єврейських шкіл (Флят, 2012). Л. Флят відшукав у Ізраїлі дочку Якова Рубіна – Лауру Яківну, яка поділилася своїми спогадами про батька та його колег у довоєнний період. У цій публікації вперше з'являється фото Я. Рубіна студентських років, де він зображений з своїми однокурсниками і професором М. Нікольським. У цій роботі, на відміну від попередніх, зводиться місток між мінським та дніпропетровським періодами життя історика, вказано, що у Дніпропетровському університеті він завідував однією з історичних кафедр. Короткі біографічні довідки про Я. Рубіна містяться у Російській єврейській електронній енциклопедії, де про нього також йдеться як про автора єврейських шкільних підручників (Рубин Я. Российская еврейская энциклопедия).

Дніпропетровський період життя історика став активно вивчатися лише в останні роки. Перший зведений перелік наукових та дидактичних робіт Якова Рубіна, зокрема робіт дніпропетровського періоду, містить «Бібліографія праць викладачів кафедри всесвітньої історії», видана у 2007 році (Бобилева, 2007). Комплексну біографію та загальну характеристику доробку Якова Рубіна здійснено у статті А. Венгера (Венгер, 2016). Музейна діяльність Якова Рубіна досі залишалася поза увагою дослідників.

Джерельним підґрунтям для написання статті стали документи особової справи Якова Рубіна, що зберігається у архіві ДНУ ім. Олеса Гончара, рукописи статей Я. Рубіна «*Научно-экспозиционная разработка тематики и оформление учебно-методического музея Всеобщей истории (содержание проделанной работы)*» (Рубин, 1951) та «*О познавательном*

значении наглядности в вузовском преподавании средневековой истории и путях ее реализации» (Рубин, 1955), що містять описи навчального музею та міркування автора про наочність в університетському навчанні, і зберігаються у Державному архіві Дніпропетровської області, та фотокартки музею Я. Рубіна з музею історії ДНУ імені Олеса Гончара. Останні є унікальним візуальним свідченням – вони дозволяють, хай і фрагментарно, побачити, як виглядав музей, який більше не існує, а також зафіксували миті, коли Яків Рубін сам проводив екскурсії. Ці фотографії були зібрані Ж. Єфремовою, яка в студентські роки працювала лаборантом у музеї, створеному Я. Рубіним, як пам'ять про вчителя.

Яків Рубін: біографія історика

Яків Гаврилович Рубін народився у 1900 р. у родині маляра в містечку Долгіново Вілейського повіту Віленської губернії (зараз Вілейський район Мінської області Білорусії). Це було старовинне містечко, де більше половини населення складала євреї. У Долгіново діяло кілька синагог, одну із них розписав предок відомого художника Марка Шагала – Хаїм Айзік Сегаль (Шульман, б. д.). Вочевидь, Я. Рубін виріс у традиційній єврейській родині: відомо, що його батько був кустарем, а початкову освіту сам хлопець здобув у хедері. Специфіку життя штетлів регіону дозволяє відтворити повість «В дрімучих лісах» (1939 р.), написана Змитроком Бядулею (псевдонім Самуїла Плавника), білоруським письменником єврейського походження, який у юності проживав у Долгіново і був земляком Якова Рубіна. Долі цих двох людей є дуже схожими: обидва виростили у штетлі, але прагнули адаптуватися до нових умов радянського життя, передусім шляхом створення нової єврейської радянської культури.

У своїй автобіографії Я. Рубін туманно зазначав, що з 1916 по 1917 рр. навчався екстерном, причому не вказуючи де саме, і додавав, що паралельно давав приватні уроки (Краткая автобиография). При читанні тексту його автобіографії впадає у вічі, що зазвичай він називав усі нові міста, у яких жив, працював та навчався, але говорячи про період 1916–1917 рр. вказує лише, чим займався. Тому можна припустити, що він навчався у себе в містечку. Єдиним навчальним закладом у Долгіново був єшибот – єврейський релігійний навчальний заклад, що готував рабинів. До того ж, навчаючись там, він міг давати приватні уроки з ідиш та івриту. Можливо, учительовання його приваблювало більше, ніж релігія. У 1918 р. Я. Рубін вчився у Харківській учительській семінарії, знову ж даючи приватні уроки у вільний час. Не дивлячись на

те, що строк навчання у семінарії складав три роки, у 1920–1921 рр. він вже викладав ідиш у єврейській початковій школі Ростова-на-Дону (Справка, 07.08.1937).

Після вчителювання у Ростові-на-Дону юнак повернувся до Білорусії у Мінськ. Повернення збіглося з початком політики коренізації. Радянським національним школам не вистачало кваліфікованих кадрів, тому молодий Я. Рубін був цінним працівником в освітній сфері. З 1922 р. він викладав єврейську літературу й історію у 23-й школі Мінська (Даведка, 26.03.1936). Як амбітна та здібна людина, він вочевидь не хотів обмежуватися суто вчительською кар'єрою, і поступив до нещодавно створеного Білоруського державного університету. У 1927 р. Я. Рубін отримав кваліфікацію історика. Навчаючись у вузі, він не полишав шкільну педагогічну діяльність і продовжував викладати до 1930 р.

Під час навчання Я. Рубін потрапив під вплив майбутнього академіка, а тоді професора Миколи Нікольського – відомого бібліста та сходознавця, який також досліджував історію християнства та іудаїзму. Судячи з його текстів, професор був переконаним атеїстом. У творі *«История русской церкви»*, яка охоплювала період від хрещення Русі до 1916 р. М. Нікольський писав так: *«Сумерки богов наступили, дело идет к их вечной ночи»* (Нікольський, 1985, с. 414). До того ж М. Нікольський вів відкриту полеміку з практикуючими священиками. Можливо, саме скепсис щодо релігії посприяв зближенню Я. Рубіна та його вчителя. Відомостей про цей період життя Я. Рубіна практично немає, пізніші джерела теж обходять його мовчанням. У некролозі, присвяченому Я. Рубіну, його учениця – директор музею історії ДДУ Ж. Єфремова відзначала, що він брав участь у дискусіях з служителями культу (мабуть іудейськими), припускаючи що саме в них він гострив свій розум, віртуозний каламбур і реакцію (Єфремова, 1975, 7 квітня).

З того ж некролога відомо, що Я. Рубін був на зустрічах з А. Луначарським, Н. Крупською (Єфремова, 1975, 7 квітня). Скоріш за все, він позиціонував себе радянським євреєм, який воювничим чином розривав зв'язок зі своїм традиційним середовищем.

Із кінця 1920-х р. молодий історик активно включився у роботу із забезпечення єврейської національної школи підручниками. Сам і у співавторстві він написав на ідиш підручник *«История эпохи феодализма»* 1928–1930 рр. (Список научных работ, б. д.), *«Суспільствознавство»* (1928), у 1930 р. видавництво «Центр-фарлаг»

опублікувало в обробці Я. Г. Рубіна та Х. Кагана повість І.-Й. Лінецького *«Польський хлопчик»*. Прообразом цього твору стала книжка для єврейських шкіл, видана у США 1922 р. під назвою *«Литовський хлопчик»*. Основу її становлять спогади вихідця із Білорусії, який у 50-літньому віці опинився у США, Ісроела-Ісера Кацовича *«Шестьдесят лет жизни»* (Басин, б. д.). Того ж року у співавторстві Я. Рубін підготував *«Антирелігійний літературний підручник»*. У 1931 р. вийшов його останній підручник на ідиш – *«История класової боротьби»* (Флят, 2012).

У 1929 р. Я. Рубін став викладачем історії середніх віків і нового часу на робітничому факультеті Білоруського державного політехнічного інституту, де працював до 1936 р. У довідці про час його роботи на робфаці зазначено: *«Тав. Рубін глыбака і сур'єзна проходзіў свой курс шырака распалагал праграмным матер'ялам, часта ілюстрыруў яго зістарычнай літаратурай»* (Даведка, 9.09.1936). Працюючи у цьому ВНЗ, Я. Рубін перевидав підручник *«Учебник истории эпохи феодализма»* (Мінськ, 1931) (Список научных работ, б. д.) білоруською мовою.

Період роботи в БАН став часом найбільшої творчої та дослідницької активності Я. Рубіна. Саме у цей час він написав низку робіт, частину яких публікують, а решта так і залишилась у рукописах і, мабуть, не пережила лихоліть нацистської окупації Мінська. Видавництво АН БРСР надрукувало три роботи мовою ідиш: дві статті *«Фашизированная педагогика и преподавание истории»* (у збірнику АН БРСР *«На научном фронте»*, № 4–5, Мінськ, 1934), та *«Буржуазия черты оседлости в к. XIX – начале XX стол. Часть первая»* (у збірнику АН БРСР *«На научном фронте»* № 3, Мінськ, 1933), і книжка *«История Белорусии в документах и материалах. Т. I. (феодальный период)»* (Мінськ, 1935). У рукописі залишилась робота *«Городское население Белорусии в феодально-крепостнический период»*.

У 1935 р. без захисту дисертації, за сукупністю праць, Я. Рубіну було присвоєно звання кандидата історичних наук (Диплом, 30.09.1947). Проте успішне кар'єрне зростання було перерване після згорання політики коренізації. Через критику з боку партійних органів Я. Рубін змушений був покинути посаду наукового співробітника АН. Значну кількість його колег було репресовано, або ж вислано за межі Білорусії. Учениця Я. Г. Рубіна проф. Л. В. Скрипникова зауважує, що Яків Гаврилович був під заступництвом на той момент члена АН БРСР М. Нікольського,

можливо це відіграло позитивну роль у вирішенні конфлікту в АН (Стенограма, 16.09.2015). Хоча науковцю пощастило, можна припустити, що враження від утисків колег могло залишитися на все життя, спонукаючи бути обережним та підкреслено лояльним до влади.

Після звільнення з БАН та Політехнічного інституту Я. Рубін перейшов на роботу до Учительського інституту та Державного інституту журналістики, також працював науковим консультантом у Білоруському державному історичному музеї. Там підготував роботу «Белоруссия под гнётом панской Польши. По материалам Белорусского государственного исторического музея». Частина її так і залишилася у рукописі, а частина була опублікована в газеті «Советская Белоруссия, 1940 р.». Того ж року історик видав «Путеводитель по экспозиции Белорусского государственного музея» (Список научных работ, б. д.). З середини 1930-х років Я. Рубін назавжди залишить вивчення єврейської історії і не писатиме іншою мовою, крім російської.

Із початком війни родина Рубіних була евакуйована до м. Ош (Киргизька РСР). Тут дослідник працював завідувачем кафедри всесвітньої історії Ростовського державного університету, інституції, яка теж вимушено переїхала до цього міста. На посаді професора він викладав курс історії стародавнього світу, середніх віків і спецкурс з викладання історії у дні Великої вітчизняної війни (Характеристика, 13.06.1945).

Після закінчення війни Я. Рубіна запросили на роботу Народний комісаріат освіти БРСР і Ростовський університет. Проте він написав листа ректору Дніпропетровського університету, в якому зазначив, що через родинні обставини, правда, не пояснюючи які, йому треба переїхати до Дніпропетровська, і просив взяти його викладачем всесвітньої історії, бажано історії середніх віків, з наданням елементарних умов для життя (Письмо Я. Рубина, 03.02.1945). Спочатку у 1944 р. його призначили виконуючим обов'язки завідувача кафедри, а через рік затвердили на цій посаді (Характеристика, 17.11.1948).

Викладацька кар'єра Якова Рубіна у Дніпропетровському університеті Яків Рубін складалася блискуче. Я. Рубін належав до тих викладачів, які бачили в студентах «не ємність, у яку треба залити знання», а колег. Ж. Єфремова відзначала, що про його манеру читати лекції ходили легенди, а їх емоційність та експресивність сприяла конструктивному засвоєнню матеріалу (Єфремова, 1975, 7 квітня). Л. В. Скрипникова зазначає, що на заняття він приходив

весь скуйовджений, трішки розгублений, але вони проходили надзвичайно цікаво, що викладач змушував мислити, надавав яскраві приклади з особистого життя майже кожного історичного персонажа, активно демонстрував таблиці, малюнки, портрети. Але основним його «наочним капіталом» були стародруки, які Я. Рубін завжди приносив до аудиторії. Це як правило, були джерела мовою оригіналу, переважно німецькою і латинською, які історик добре знав. І це все при тому, що мова Я. Рубіна була важкою для сприйняття (через сильний єврейський акцент) (Скрипникова, 19.02.2015).

На історичному факультеті Я. Рубін позиціонував себе медієвістом. За його сприяння була відкрита спеціалізація студентів «медієвістика», яку закінчило декілька випусків. У протоколі засідань вченої ради історичного факультету зазначається тема докторської дисертації, над якою працював Я. Рубін: «Очерки по истории городского населения Белоруссии в феодально-крепостнический период» (Выписка из протокола, 12.06.1948). Ця тема перегукувалася з його роботою по дослідженню міського населення, яку він розпочав ще в БАН.

Наприкінці 1940-х рр. Якову Гавриловичу дали дозвіл на керівництво аспірантами. До нього збирався вступати випускник історичного факультету з групи медієвістів І. Д. Литвинов, який працював лаборантом у його музеї і під керівництвом Якова Гавриловича захищав диплом: «Роль папства у розпалюванні воєн XVI–XVII ст.» (Выписка из зачетной ведомости, 1950). Але з незрозумілих причин дозвіл забрали. Самому ж І. Д. Литвинову сказали, що країні потрібні політ економисти, а не історики, і він захистив дисертацію з політекономії (Литвинова, 2014). Можна припустити, що Яків Гаврилович став розмінною монетою у боротьбі з космополітизмом. Зі слів дружини І. Д. Литвинова, її чоловіку закидали, що він єврей, який приховує свою національність, і для перевірки його національності їздили до його рідного села.

Після виходу на пенсію Я. Рубін вів активну роботу з пропаганди атеїзму. Він повернувся до проблем, якими займався у 1930-х рр., а саме видання антирелігійної навчальної літератури. У цей період світ побачили декілька брошур антирелігійного змісту: «Художественный образ в атеистическом воспитании учащихся на уроках средневековой истории» (Вып. I, II) (Рубин, 1965), «Поэзия в помощь изучению основ научного атеизма» (Рубин, 1966). У цих роботах представлені вибрані матеріали прози і поезії антирелігійного змісту та гравюри.

Помер Я. Рубін в 1975 р. у м. Дніпропетровську. У некролозі на смерть ученого сказано, що після нього залишилося багато чудових починань, але все головне, що було у цій людині, залишилося в його учнях (Єфремова, 1975, 7 квітня).

Навчальний музей: створення та фонди

Найбільш помітною та масштабною ініціативою Якова Рубіна стало створення спеціального музею середньовічної історії. Він став класичним університетським музеєм – передусім дидактичним за своїм характером та орієнтованим на підвищення ефективності навчання студентів. Безпосереднім поштовхом до появи музею стало захоплення Якова Рубіна ідеями наочності у викладанні. Працюючи вчителем, а потім університетським викладачем, він побачив, що простої розповіді часто замало для глибокого знайомства із минулим. У своїй статті Я. Рубін відзначав: *«Там, где зрительная наглядность в пренебрежении, исторические представления учащихся худосочны, туманны или даже превратны»* (Рубин, 1955, арк. 36, 37).

Як викладач Яків Рубін також пересвідчився, що парадоксальним чином найгірше забезпечена наочністю саме середньовічна історія – вузівські підручники, крім мап, були абсолютно позбавлені зображень, а у шкільних підручниках переважали сучасні навчальні картини, які лише частково передавали особливості середньовічного світу. Як наслідок, молоді історики практично не знали на культурі та матеріальному побуті середньовіччя, і самі стаючи викладачами, трансливали аналогічну збіднену картину минулого своїм учням. За характеристикою Я. Рубіна, студент вирушав до шкіл, передусім сільських, *«получив весьма смутное представление о памятниках культуры прошлого и в этом одна из причин того, что уроки по истории в школе зачастую проходят вяло и неинтересно»* (Рубин, 1955, арк. 37).

Я. Рубін був переконаний, що саме живий контакт зі старовиною може стимулювати зацікавлення і поглибити розуміння минулого – саме це спонукало його приносити на лекції та семінари цікаві старовинні предмети (давній атлас, палеотип з гравюрами, срібний талер) як ілюстрацію до власних розповідей. Прикметно, що ще у 1950-х роках у своїй статті він підтримував ідею підготовки спеціальних мистецьких альбомів із репродукціями картин, навчальних діафільмів, які активно стали створювати у СРСР саме в цей час, а також казав про потребу спеціальних кінофільмів для історичних факультетів, які б візуалізували світ середньовіччя (Рубин, 1955, арк. 30). Проте найдосконалішою

формою унаочнення минулого Яків Рубін вважав саме музей, як інституцію, яка «сприяє глибшому «вживанню» у наочно-відтворену добу (Рубин, 1955, арк. 63). У своїх статтях Яків Рубін позиціонував свій музей як потенційну *«солідную лабораторию внедрения принципов наглядности в преподавание исторических дисциплин»* (Рубин, 1955, арк. 68), зокрема майданчик для обміну педагогічним досвідом – у своїй статті він звітував про проведення на базі музею лекцій для дніпропетровських вчителів.

Музей Якова Рубіна був орієнтований на виконання і другої важливої функції університетського музею – стати базою для наукової роботи студентів. Звідси не лише викладач позицвав матеріали для ілюстрації лекцій, тут студенти вчилися працювати зі старовинними текстами і зображеннями, читали латиною, готували доповіді із залученням матеріалів музею, а також власноруч виготовляли репродукції пам'ятників образотворчого мистецтва, які поповнювали музейні колекції (Рубин, 1951, арк. 68). За повідомленням Я. Рубіна, на основі музею діяв гурток всесвітньої історії. Ось одна з тем, яку досліджували гуртківці і зокрема студент 4-го курсу на прізвище Козенко *«Папство – найзліший ворог прогресивного людства»* (Выписка, 1951, арк. 37).

За власним зізнанням Якова Рубіна, музей склався значною мірою стихійно: зібраних для показу на заняттях старих книжок, предметів та копій творів мистецтва стало забагато для простого зберігання на кафедрі. Музей розвивалося *«з чистого аркушу»* – у відновленому після воєнних руйнувань університеті, та на засадах самодіяльності, винятково завдяки ентузіазму його засновника та допомозі студентів-істориків. Водночас відомо, що паралельно на історичному факультеті формувалися кабінети-виставки з археології та етнографії зусиллями вченого-археолога Катерини Малявської (По Днепропетровску, 11.03.1948).

Довгий час роботу музею гальмувала відсутність приміщення, на чому наголошував і сам Я. Рубін, і керівництво факультету (Отчет, 1950). Згодом, на початку 1950-х рр., музею таки виділили спеціальний простір, і він розташовувався у двох кімнатах корпусу, де тоді знаходився історичний факультет, по вулиці Шевченка, 59.

Опису фондів музею виявити не вдалося, хоча особова справа Якова Рубіна містить інформацію, що інвентаризація фондів музею проводилася (Заява, 1.03.1960). Скласти часткове уявлення про наявні музейні предмети та науково-допоміжні матеріали можна на підставі

опису музею, залишеного самим Рубіним, та фотокарток приміщення музею.

Основну частину експонатів склали копії картин, літографій і гравюр. Це було пов'язане не лише із прагматичними міркуваннями – адже ці матеріали найлегше було виготовити і розташувати в обмеженому просторі. Яків Рубін вважав ґрунтовне знання мистецтва минулих епох важливим для історика-фахівця – воно дозволяло відчутти епоху, а також фіксувало цінні побутові подробиці. Скажімо, мініатюри, копій яких було багато в музеї, він називав своєрідними документами, які «не раз наглядно повествуют о том, о чем письменные источники только смутно говорят, а археология почти молчит» (Рубин, 1955, арк. 57). В описах музею відсутні згадки про експонування зразків старовинного одягу, побутових предметів чи знарядь праці – побут середньовіччя відвідувачі мали побачити, розглядаючи зображення. Оскільки експозиція музею мала виразний ідеологічно-оціночний характер, важливе місце серед зображень належало антифеодальним та антицерковним карикатурам. Спеціально для музею готували і макети: найбільшим був макет середньовічного замку. Більшість макетів відтворювали зброю, до їхнього створення залучали робітників дніпропетровських заводів. Найбільш активну допомогу при створенні музею надали студенти, які поступили на історико-філологічний факультет після закінчення художнього училища – В. Панібудьласка та Ж. Кондрашова. Значну частину копій творів мистецтва вони виготовили самостійно.

Яків Рубін пригадував, що у пошуках оригінальних експонатів він налагодив широке співробітництво з багатьма установами міста: обласним історичним музеєм, університетською бібліотекою, підприємствами, школами. Подеколи це давало результати, хай і скромні: учні 52 школи передали до музею тесак часів Кримської війни (Рубин, 1951, арк. 67), згадував Я. Рубін і окремі подарунки від робітників і колгоспників.

Найціннішими експонатами музею стали оригінальні стародруки латиною, німецькою, чеською та польською мовами. У експозицію музею можна було побачити Литовський статут видання XVIII ст., «*Cosmographia*» («Космографію») Себастьяна Мюнстера (Базель, 1550), «*Atlas geographicus universalis*» («Всесвітній географічний атлас») Іоганна Гомана (Нюрнберг, 1759), «*Statuta Regni Poloniae In Ordinem Alphabeti Digesta*» (Франкфурт, 1623 р.), чеську Біблію 1556 р., надруковану Іржі Мелантріхом,

«Міське право чеського королівства» стереотипне видання 1618 р. і оригінал 1579 р. Як вони потрапили до музею, можна лише припускати. Частина могла прийти з ринку антикваріату, на якому після війни продавалися книжки з дореволюційних приватних колекцій та навчальних закладів. Частина експонатів, зокрема оригінальні західноєвропейські гравюри XVI–XVIII ст., надходила у якості трофеїв від студентів, які повернулися з війни (Литвинова, 2014). Професор Ю. А. Мицик згадував: «Сам Рубін хвалився, що студенти-фронтовики робили викладачам подарунки книгами з Німеччини (показав з своєї бібліотеки хроніку Себастьяна Мюнстера (чи то латинське, чи німецьке видання 16 ст.))» (Мицик, 9.06.2014). Фотокартка з архіву музею ДНУ фіксує розгляд старовинних книжок, для експонування яких у музеї були створені спеціальні вітрини (Фото 1).

Особливості експозиції

Вигляд музею та особливості організації його експозиції також можна частково відтворити на підставі фотокарток та описів. Експозиція була організована довкола чотирьох ключових тем:

- успішна боротьба російського народу проти іноземних завойовників (від половців до монголів, хрестоносців Лівонського та Тевтонського орденів та польських загонів Смутного часу)

- історія класових конфліктів та антифеодальних виступів у Центральній та Західній Європі;

- представлення історії середньовічної церкви, передусім католицької;

- історії культури та мистецтва (музей розповідав про середньовічне художнє ремесло, давньоруське мистецтво, експонував копії картин Дрезденської галереї).

Тема перемог над іноземцями набула виняткової важливості у часи Другої світової війни, коли радянська патріотична пропаганда активно апелювала до попередніх прецедентів звияжних перемог над зовнішнім ворогом. Славу головного народу-переможця офіційна ідеологія віддала росіянам. За характеристикою С. Єкельчика, після резонансного тосту І. Сталіна на кремлівському банкеті для радянського командування 24 травня 1945 р. – за російський народ як керівний у складі СРСР – у перше повоєнне десятиріччя обов'язкові пєани російській славі посіли в українському публічному дискурсі видатне місце (Єкельчик, 2008, с. 154.) Російська зброя тріумфувала над загарбниками завжди, у минулому і в теперішньому – саме по-

дїбне відчуття мусила викликати експозиція учбового музею. Збережена фотокартка зафіксувала огляд саме цього сюжету: Яків Рубін показує студентам макет-діораму «Невська битва 1240 року» (Фото 2). Макет відтворює описані у літописі події: на передньому плані Олександр Невський звитяжно б'ється із Біргером,

шведським ватажком, позаду падає золоте шведське шатро, підрубане руським воїном, на річці палає шведський корабель. Над макетом можна побачити нижню частину репродукції картини Л. Горбунова «Льодове побоїще», під макетом була розташована гіпсова модель ордену Олександра Невського.

Фото 1. Експонування стародруків у музеї Якова Рубіна

Фото 2. Яків Рубін показує студентам макет-діораму «Невська битва 1240 року»

Згідно зі статтею Я. Рубіна, поруч експонувався уривок із літописного опису Льодового побоїща, а також уривок з промови І. Сталіна на параді Червоної армії 7 листопада 1942 р.: *«Пусть вдохновляет вас в этой войне мужественный образ наших великих предков»* та копія орденської книжки випускника університету,

який був нагороджений орденом Олександра Невського (Рубин, 1955, арк. 66, 67).

Наскрізною темою усієї експозиції була антицерковна пропаганда – не випадково музей у документах часто фігурував саме як атеїстичний музей. Викриттю «антинародної діяльності

реакційної католицької поповщини» присвячувався спеціальний тематичний блок «Середньовічне папство – оплот реакції» (Рубін, 1955, арк. 84). Музей трансливав загальноприйнятий у радянській історіографії та дидактиці стереотипний негативний образ католицької церкви: із експозиції вона поставала як потужний інструмент «одурманювання народу», втілення агресивної нетерплячості до розуму і прогресу, та хитрий добровільний помічник можновладців, який освячував соціальну несправедливість. Цікаво, що для ілюстрації цих стандартних для свого часу ідей музей залучав рідкісні експонати. Ідею про взаємовигідний альянс світської і духовної влад ілюструвала оригінальна гравюра 1790 р. із зображення урочистості коронації імператора Леопольда II у Франкфурті-на-Одері. Карикатури із викриттям пороків пап можна було побачити в оригінальному виданні 1677 р. «*Romæ animale exemplum, oder, Römisches Contrafait: in Apocalypdischen Figuren und Erklärungs Gesprächen über die selbigen für gestellt...*». Розповідь про папу Пія IX (1846–1878), останнього папу, який був і світським володарем Папської області, таврованого у музеї як «мракобіса та реакціонера» і ворога комуністичних ідей, супроводжувалася показом монети у два сольді, випущеної за його володарювання. Неодмінний у атеїстичних музеях сюжет про індальгенції як крайнє втілення облудності католицької церкви розкривався через показ книжки Йоханна Ерхарда Каппенса «*Schauplatz des Tetzelschen Ablaß-Krams, und des dar widerstretenden D. M. Lutheri*» (Лейпциг, 1720), відкритої на сторінці із проповіддю

домініканця Тецеля про можливість відкупитися від гріхів, оригінальної індальгенції початку ХХ ст. на мідній табличці з Польщі та довідкою, що католицька церква продовжує продавати індальгенції і у 1950-х рр. Осудження інституту інквізиції мусило викликати споглядання макету воронки для тортур водою та гравюр із зображеннями засуджених інквізицією на страту чи покаяння з оригінальної книжки «*Les cérémonies religieuses de tous les peuples du monde*» (Базель, 1750).

Вагоме місце в експозиції займала історія гуситських війн у Чехії. Гуситські війни не випадково були одним з улюблених сюжетів радянській історіографії середньовіччя 1940–1960-х рр. – у марксистській трактовці вони слугували зразком масштабної антифеодальної селянської війни, бунту проти католицької церкви, а Друга світова війна актуалізувала їхню анти-німецьку спрямованість, представляючи виступи гуситів як передусім боротьбу чехів із німецьким засиллям (Бучанов, 2010). Експозиція неухильно відтворювала цю офіційну історіографічну трактовку подій. На фотокартці можна побачити, як студенти оглядають цю тему (Фото 3). Поруч розташований роздрукований кадр з чехословацького фільму «Гуситська революція», із відтворенням собору у Констанці, нижче бачимо портрет Тараса Шевченка та уривок з його поеми «Єретик», із рядками:

«...Не вгадали, що вилетить
/ Орел з-за хмари /
Замість гуся і розколе /
Високу тіару...» (Рубін, 1955, арк. 72, 73).

Фото 3. Яків Рубін показує репродукцію картини Вацлава Брожики «Присудження Яна Гуса до страти»

Як і у усьому музеї, у цьому тематичному блоці був дотриманий принцип пошуку зв'язків між минулим і сучасним: завершувала розповідь про гуситів літографія «Наші у Празі», яка показувала, як чехи захоплено зустрічають радянську армію біля пам'ятника Гусу, та чехословацька медаль «За хоробрість», на якій був закарбований девіз Яна Гуса «Правда перемає» (Рубин, 1955, арк. 79–81).

Особливістю музею стала велика увага до подій Хмельниччини та Переяславської угоди. Після урочистого офіційного святкування у 1954 р. 300-річчя возз'єднання України з Росією Дніпропетровському університету було присвоєне ім'я цієї події, і місцеві історики, і Яків Рубін зокрема, не могли не реагувати на новий ідеологічний запит. Під окрему експозицію із назвою «Визвольна боротьба українського народу і возз'єднання України з Росією» була спеціально відведена одна з двох кімнат музею. Показово, що описуючи цю експозицію у своїй статті, Яків Рубін, зазвичай сміливий коментатор, обмежується дуже стислим і переважно безоціночним переліком демонстрованих предметів. Це можна розглядати як своєрідне обережне вичікування: «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією», які санкціонували історіографічний перегляд оцінок Переяславських домовленостей (відмову від концепції «найменшого зла» на користь тези про «возз'єднання» як «споконвічне прагнення українського народу» та результат «загальнонародної боротьби» (Брехуненко, 2003, с. 643)) тільки з'явилися друком. Експозиція представляла виступ Хмельницького передусім як реакцію на утиски «народних мас» та пошук порятунку від тиску шляхетської Польщі (як наочне свідчення «безправ'я та пригнічення народних мас» і демонструвався Третій Литовський статут) (Рубин, 1955, арк. 104). Багато експонатів, присвячених святкуванню 300-річчя, були зібрані «по гарячих слідах» – музей пропонував оглянути кераміку та копії картин, створених спеціально до урочистостей, і барельєф, виготовлений студентами, із промовистою назвою «Віковічна дружба російського та українського народів до 300-річчя возз'єднання».

Музей Якова Рубіна показує, що вивчення середньовіччя, попри велику часову віддаленість, в радянський час не могло стати прихистком від ідеологічного контролю. Хоча за спогадами Я. Рубін на лекціях поведився як людина, вільна від нав'язування студентам ідеологічних кліше, музей був виконаний цілковито у руслі офіційної історіографії, і цитати з робіт

класиків марксизму-ленінізму так траплялися не рідше за цитати зі середньовічних джерел.

Доля музею була напряму пов'язана із долею його засновника. Після того, як у 1956 р. Якова Рубіна, через відсутність навантаження, було звільнено з посади об'єднаної кафедри Історії СРСР та всесвітньої історії, він звернувся з проханням до ректора Г. Мельникова дозволити йому продовжити роботу з розвитку музею; він був згоден на посаду старшого лаборанта, але просив, аби йому було дозволено керувати структурою (Заявление Я. Рубина ректору, б. д., арк. 53). У тому ж 1956 р. музей було передано кафедрі Всесвітньої літератури, а Я. Рубіна призначили на цій кафедрі завідувачем навчально-методичного відділу історії, без посадового окладу (Выписка из приказа, 3.11.1956). У 1960 р. Я. Рубіна звільнили у зв'язку з досягненням пенсійного віку, а музей було передано на кафедру діалектичного та історичного матеріалізму. Відповідальним за майно і цінність музею призначено завідувача кабінету філософії Ромашко Р. Я. (Выписка з наказу, 3.03.1960). В 1961 р. Я. Рубіна взяли на посаду лаборанта Історико-атеїстичного музею, як тимчасово найнятого, а в 1962 р. вже остаточно звільнили (Уведомление, 23.04.1962). У занепад музей почав приходити після того, як було ліквідовано історичний факультет, і відповідно зникла основна цільова аудиторія. Якщо для істориків він був навчально-дослідницьким, філологів водили туди лише ситуативно і передусім як до музею атеїзму. Після того як Я. Рубін покинув університет, стало зрозуміло, що музей тримається винятково на його ентузіазмі.

Поступово музей почав змінювати свій формат, більше зосереджуючись не на зарубіжній історії, а на збиранні матеріалів з історії університету. На сьогоднішній день це музей історії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Від стародруків та експонатів в університеті не залишилося і сліду. Їхня доля невідома. Поодинокі унікальні речі з приватної колекції Якова Гавриловича можна знайти у друзів родини Рубіних, які він дарував на згадку про себе. У бібліотеці Дніпропетровського національного історичного музею імені Дмитра Яворницького зберігається одна книга із бібліотеки німецьких графів Швейніців, на якій міститься надпис власника: «Рубин Я. Г. Днепропетровск 1950 г.», її музей придбав наприкінці 1980-х рр. у букініста (Саминский, 2011). «Космографія» С. Мюнстера потрапила до фондів Дніпропетровського національного музею імені Дмитра Яворницького. Про вплив

музею на студентів свідчить прецедент прямого наслідування – учень Якова Рубіна І. Тарасенко, вчителюючи у 1950-х рр. у с. Дмухайлівка Дніпропетровської області, під впливом вчителя та завдяки його прямим консультаціям створив музей села, який функціонує і сьогодні (Дмухайлівка, б. д.).

Розкриття біографії та доробку Якова Рубіна дозволяє спростувати уявлення про відсутність медієвістичних студій на історичному факультеті Дніпропетровського університету до 1970-х

рр. Діяльність Я. Рубіна уможливила підтримку життя цього напрямку – у 1960–1970-х курс історії середніх віків викладатиме випускниця групи медієвістів Л. В. Скрипникова, у подальшому один зі співавторів медієвіста Василя Сиротенка у книжці *«История эпохи Возрождения»* (1993). Водночас це типова історія про те, як із відходом ентузіаста занепадає або видозмінюється напрямок, який він розвивав. Саме так занепало «улюблене дітище» Якова Рубіна – його музей середньовічної історії.

Бібліографічні посилання

- Басин, Я. (2008) *Большевизм и евреи: Белоруссия, 1920-е. Исторические очерки*. Минск: Вараскин А. Н.
- Басин, Я. (б. д.) *Советизация через идишизацию, или как пролетарская диктатура пришла на «еврейскую улицу»*. Получено из <http://jewishfreedom.org/page161.html>.
- Бобилева, С. Й. (Ред.) (2007) *Бібліографія праць викладачів кафедри всесвітньої історії*. Дніпропетровськ: ДНУ.
- Болебрух, А. Г. (2006) Слово об учителе. *Проблеми політичної історії України*: збірник наукових праць (сс. 3–15). Дніпропетровськ: ДНУ.
- Брехуненко, В. (2003) Переяславська рада 1654 в російській історіографії. У *Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження)* (сс. 653–679). Київ: Смолоскип.
- Бучанов, И. (2010) *Гуситское движение: отечественная историография (1945–2005)*. Автореферат диссертации на соискание степени кандидата исторических наук. Москва. Получено из : <http://dis.podelise.ru/text/index-34326.html>.
- Венгер, А. (2016) Штрихи до портрета дніпропетровських «всесвітників»: Яків Рубін – варіація на тему «Бути істориком у Країні Рад». *Питання німецької історії* (сс. 27–42). Дніпропетровськ.
- Выписка з наказу № 105 (3.03.1960). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 55.
- Выписка из зачетной ведомости исторического факультета, на И. Д Литвинова (1950). У *Архів А. Г. Венгера*.
- Выписка из приказа № 563 (3.11.1956). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 54.
- Выписка из протокола заседания исторического факультета (1951). У *Державний архів Дніпропетровської області*. Ф. 2307, оп.1, спр. 76, арк. 37.
- Выписка из протокола заседания учёного совета исторического факультета (12.06.1948). У *Державний архів Дніпропетровської області*. Ф. 2307, оп.1, спр. 76, арк. 10.
- Герасимова, И. П. (1996) К истории еврейского отдела Института белорусской культуры (Инбелкульт) и еврейского сектора Белорусской Академии Наук в 20–30-х годах. *Вестник еврейского университета в Москве* (2 (12)). 144–167.
- Даведка тав. Рубіну (09.09.1936). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 17.
- Даведка, дадзена Рубіну Я.Г. (26.03.1936). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 18.
- Диплом кандидата наук Рубина Я. Г. – копия (30.09.1947). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 6.
- Дмухайлівка*. Отримано з <http://uk.wikipedia.org/wiki/Дмухайлівка>.
- Єсельчик, С. (2008) *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві*. Київ: Критика.
- Єфремова, Є. (7 квітня 1975) Пам'яті Я. Рубіна. *За передову науку* (13(921)).
- Журба, О. І. (2010) Матеріали до історії формування вищої історичної освіти та науки на Дніпропетровщині у другій половині ХХ ст. (до 100-річчя з дня народження професора Валентина Яковича Борщевського). *Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки* (сс. 28–40). Дніпропетровськ: НГУ.
- Журба, О. И. (Серпень 2013) Сто лет днепропетровскому «цеху историков». *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах* (8 (100)), 46–54.
- Заявление Я. Рубина ректору Гос. Университета, проф. Мельникову Г. Б. (б. д.) У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 56.
- Заявление Я. Рубина ректору, проф. Г.Б. Мельникову (б.д.). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 53.
- Иваненко, В. В. (1992) Научно-педагогическая и общественная деятельность М. Ф. Злотникова. В *История общественной мысли России и Украины XVII – начала XX в.* (сс. 121–122). Днепропетровск: ДДУ.
- Иваненко В. В., & Удод, О. А. (1997) До питання про наукову спадщину професора М. Ф. Злотникова. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету* (2), 263–272.
- Иваненко, В. В. (2016) Деякі суб'єктивні штрихи до інтелектуального портрета професора А. С. За-

- в'ялова (До 90-річчя від дня народження). У *Питання німецької історії* (сс. 48–58). Дніпропетровськ, 2016.
- Ковалева, И. Ф. (2008) *Жизнь, проведенная в могиле: исповедь археолога*. Днепропетровск, Арт-Пресс.
- Ковальський, М. П., & Іваненко, В. В. (1994) Штрихи до портрета самобутнього історика Дмитра Павловича Пойди (1908–1992). *Бористен* (1), 23–26.
- Краткая автобиография Якова Рубина (б. д.). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф.1, оп. 1, спр. 3090, арк.3.
- Литвинова, І. Я (2014) Спогади, записані А. Венгером. У *Архів А. Венгера*.
- Михнюк, В. Н. (1985) *Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919–1941 гг.)*. Минск: Наука и техника.
- Мицик, Ю. А. (09.06.2014) Електронний лист до А. Венгера. В *Архів А. Венгера*.
- Москаленко, А. Е. (1972) М. В. Бречкевич и его работы по истории поморских славян. *Славянский сборник*. Саратов.
- Никольский, Н.М. (1985) *История русской церкви* (3-е изд.). Москва: Политгиздат.
- Отчет о научно-исследовательской работе на историческом факультете (1950). У *Державний архів Дніпропетровської області*, ф. 2307, оп.1, спр 76, арк. 18.
- Письмо Я. Рубина ректору Днепропетровского Государственного университета (03.02.1945). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 22.
- По Днепропетровску и области (описание кабинета-выставки Е. Малявской) (11.03.1948). *Днепровская правда*.
- Поляков, С. І., & Шляхов, О. Б. (2011) До 85-річчя від дня народження професора Анатолія Михайловича Черненка. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія* (19), 3–9.
- Портнов, А. (2003) *Володимир Пархоменко – дослідник ранньої історії Русі*. Львів: Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України.
- Портнов, А. (2011) *Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття*. Київ: Критика.
- Рубин, Я. Г. (1951) Научно-экспозиционная разработка тематики и оформление учебно-методического музея Всеобщей истории (содержание проделанной работы). У *Державний архів Дніпропетровської області*, ф. 2307, оп. 1, спр. 517, арк. 62–68.
- Рубин, Я. Г. (1955) О познавательном значении наглядности в вузовском преподавании средневековой истории и путях ее реализации. У *Державний архів Дніпропетровської області*, ф. 2307, оп.1, спр. 963, арк. 33–109.
- Рубин, Я. Г. (1955) *Художественный образ в атеистическом воспитании учащихся на уроках средневековой истории* (1). Днепропетровск: Знання.
- Рубин, Я. Г. (1966) *Поэзия в помощь изучению основ научного атеизма*. Днепропетровск, Знання.
- Рубин, Я. Г. (н. д.) *Российская еврейская энциклопедия*. Отримано з http://www.rujen.ru/index.php/РУБИН_Яков.
- Саминский, Е. М. (2011) *Каталог старопечатных изданий*. Днепропетровск: ДНУ.
- Світленко, С. І. (2015) *Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві*. Дніпропетровськ: Ліра.
- Скрипникова, Л. В. (19.02.2015) Електронний лист до Венгера А. Г. У *Архів А. Венгера*.
- Скрипникова, Л. В., Сиротенко, В. Т., & Кондратьева, Е. К. (1993). *Культура эпохи Возрождения*. Днепропетровск.
- Список научных работ к.и.н., доцента Рубина Я. Г. (б. д.) У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 8.
- Справка, выданная Я. Рубину Я. Зельцманом (07.08.1937). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 15.
- Стенограма лекції Скрипникової Л. В. «Я. Г. Рубін педагог і людина» прочитана студентам історичного факультету (16. 09. 2015 р.). У *Архів А. Венгера*.
- Уведомление ректору ДГУ о прекращении работы от Я. Рубина (23.04.1962). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 60.
- Флят, Л. (2012) *К истории еврейского учебника в Минске. Заметки по еврейской истории*. Получено из <http://litbook.ru/article/1768/>.
- Характеристика на доцента, к.и.н. Рубина Я. Г. (17.11.1948) У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф. 1, оп. 1, спр. 3090, арк. 29.
- Характеристика на Рубина Якова Гавриловича (13.06.1945). У *Архів ДНУ ім. О. Гончара*, ф.1, оп. 1, спр. 3090, арк. 26.
- Швидько, Г. К. (Ред.) (2007) *Микола Павлович Ковальський. Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum...* Дніпропетровськ.
- Шульман А. (б. д.) *На перекрестке дорог и времен*. Получено из http://shtetle.co.il/shtetls_minsk/dolginovo/crossing.html.

References

- Basin, Ya. (2008) *Bol'shevizm i evrei: Belorussiya, 1920-e. Istoricheskie ocherki [Bolshevism and the Jews: Belorussia, 1920s. Historical essays]*. Minsk: Varaskin A. N. (in Russian)
- Basin, Ya. (b. d.) *Sovetizatsiya cherez idishizatsiyu, ili kak proletarskaya diktatura prishla na «evreyskuyu ulitsu» [Sovietization through Yiddishization, or as a proletarian dictatorship came to the «Jewish street»]*. Retrived from <http://jewishfreedom.org/page161.html> (in Russian).

- Bobylyeva, S. Y. (ed.) (2007) *Bibliohrafiya prats' vykladachiv kafedry vsesvitn'oyi istoriyi* [Bibliography of the works of teachers of the Department of World History]. Dnipropetrovsk: DNU (in Ukrainian).
- Bolebrukh, A. H. (2006) Slovo ob uchitele [The word about the teacher]. *Problemy politychnoyi istoriyi Ukrayiny* [Problems of Political History of Ukraine] (pp. 3–15). Dnipropetrovsk: DNU (in Russian and Ukrainian).
- Brekhunenko, V. (2003) Pereyaslavs'ka rada 1654 v rosiys'kiy istoriografiyi [Pereyaslav Council of 1654 in Russian historiography]. In *Pereyaslavs'ka rada 1654 roku (istoriografiya ta doslidzhennya)* [The Pereyaslav Council of 1654 (historiography and research)] (pp. 653–679). Kyiv: Smoloslryp (in Ukrainian).
- Buchanov, I. (2010) *Gusitskoe dvizhenie: otechestvennaya istoriografiya (1945–2005)*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Hussite movement: domestic historiography (1945–2005)]. The dissertation author's abstract on competition of a degree of the candidate of historical sciences]. Moscow. Retrived from <http://dis.podelise.ru/text/index-34326.html> (in Russian).
- Davedka tav. Rubinu (09.09.1936). In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 17 (in Belorussian).
- Davedka, dadzena Rubinu Ja. G. (26.03.1936). In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 18 (in Belorussian).
- Diplom kandidata nauk Rubina Ya. G. – kopiya (30.09.1947) [Diploma Candidate of Sciences Rubin Ya. G. – a copy (30.09.1947)]. In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 6 (in Russian).
- Dmukhaylivka*. Retrived from <http://uk.wikipedia.org/wiki/Dmukhaylivka> (in Ukrainian).
- Flyat, L. (2012) *K istorii evreyskogo uchebnika v Minske. Zametki po evreyskoy istorii* [To the history of the Jewish textbook in Minsk. Notes on Jewish history]. Retrived from <http://litbook.ru/article/1768> (in Russian).
- Gerasimova, I. P. (1996) K istorii evreyskogo otdela Instituta belorusskoy kul'tury (Inbelkul'ta) i evreyskogo sektora Belorusskoy Akademii Nauk v 20–30-kh godakh [To the history of the Jewish department of the Institute of Belarusian Culture (Inbelkult) and the Jewish sector of the Belarusian Academy of Sciences in the 20–30s]. *Vestnik evreyskogo universiteta v Moskve* [Bulletin of the Jewish University in Moscow] (2 (12)). 144–167 (in Russian).
- Ivanenko V. V., & Udod, O. A. (1997) Do pytannya pro naukovu spadshchynu profesora M. F. Zlotnykova [To the question of the scientific heritage of Professor M. F. Zlotnikov]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho derzhavnoho universytetu* [Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhya State University] (2), 263–272 (in Ukrainian).
- Ivanenko, V. V. (1992) Nauchno-pedagogicheskaya i obshchestvennaya deyatelnost' M. F. Zlotnikova [Scientific-pedagogical and public activities of M. F. Zlotnikov]. In *Istoriya obshchestvennoy mysli Rossii i Ukrainy XVII – nachala XX v.* [History of Social Thought in Russia and Ukraine in the XVII – early XX century] (pp. 121–122). Dnepropetrovsk: DSU (in Russian).
- Ivanenko, V. V. (2016) Deyaki sub'yektyvni shtrykhy do intelektual'noho portreta profesora A. S. Zav'yalova (Do 90-richchya vid dnya narodzhennya) [Some subjective touches to the intellectual portrait of Professor A. S. Zavyalov (To the 90th anniversary of his birth)]. In *Pytannya nimets'koyi istoriyi* [Questions of German History] (pp. 48–58). Dnipropetrovsk, 2016 (in Ukrainian).
- Kharakteristika na dotsenta, k.i.n. Rubina Ya. G. [Characteristics for associate professor, candidate of historical sciences Rubina Ya. G.] (17.11.1948). In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 29 (in Russian).
- Kharakteristika na Rubina Yakova Gavrilovicha [Characteristic of Rubin Yakov Gavrilovich] (13.06.1945). In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f.1, op. 1, spr. 3090, ark. 26 (in Russian).
- Koval's'kyy, M. P., & Ivanenko, V. V. (1994) Shtrykhy do portreta samobutn'oho istoryka Dmytra Pavlovycha Poydy (1908–1992) [Strokes to the portrait of the original historian Dmytro Pavlovych Poida (1908–1992)]. *Borysten* (1), 23–26 (in Ukrainian).
- Kovaleva, I. F. (2008) *Zhizn', provedennaya v mogile: isповed' arkeologa* [Life in the grave: the confession of an archaeologist]. Dnepropetrovsk, Art-Press (in Russian).
- Kratkaya avtobiografiya Yakova Rubina [Brief autobiography of Yakov Rubin] (n.d.). In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f.1, op. 1, spr. 3090, ark. 3 (in Russian).
- Lytvynova, I. Ya (2014). *Spohady, zapysani A. Vengerom* [Memoirs recorded by A. Venger]. In *Venger's Archive* (in Ukrainian).
- Mikhnyuk, V. N. (1985) *Stanovlenie i razvitie istoricheskoy nauki Sovetskoy Belorussii (1919–1941 gg.)* [Formation and development of the historical science of Soviet Belarus (1919–1941)]. Minsk: Nauka i tekhnika (in Russian).
- Moskalenko, A. E. (1972). M. V. Brechkevich i ego raboty po istorii pomorskikh slavyan [M. V. Brechkevich and his works on the history of the Pomor Slavs]. *Slavyanskiy sbornik* [The Slavic collection]. Saratov (in Russian).
- Mytsyk, Yu.A. (09.06.2014). *An e-mail to A. Wenger*. In *Venger's Archive* (in Ukrainian).
- Nikol'skiy, N.M. (1985). *Istoriya russkoy tserkvi (3-e izd)* [History of the Russian Church (3rd ed.)]. Moscow: Politizdat (in Russian).
- Otchet o nauchno-issledovatel'skoy rabote na istoricheskom fakul'tete [Report on research work at the Faculty of History] (1950). In *State Archives of Dnipropetrovsk Region*, f.2307, op.1, spr 76, ark. 18 (in Russian).

- Pis'mo Ya. Rubina rektoru Dnepropetrovskogo Gosudarstvennogo universiteta (03.02.1945) [Letter from Y. Rubin to the rector of Dnepropetrovsk State University (03.02.1945)]. In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 22 (in Russian).
- Po Dnepropetrovsku i oblasti (opisanie kabinetavystavki E. Malyavskoy) (11.03.1948) [On Dnepropetrovsk and the region (the description of the cabinet-exhibition of E. Malyavskaya) (11.03.1948)]. *Dneprovskaya pravda* (in Russian).
- Polyakov, S. I., & Shlyakhov, O. B. (2011). Do 85-richchya vid dnya narodzhennya profesora Anatoliya Mykhaylovycha Chernenka [To the 85th anniversary of the birth of Professor Anatoly Mikhailovich Chernenko]. *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu. Seriâ: İstoriâ ta arheologiâ [Dnipropetrovsk University bulletin. History & archaeology series]* (19), 3–9 (in Ukrainian).
- Portnov, A. (2003). *Volodymyr Parkhomenko – doslidnyk rann'oyi istoriyi Rusi [Volodymyr Parkhomenko – Researcher of Rus' Early History]*. Lviv: Ukrainian Institute of Ukrainian Studies Ivan Krypiakevich NAS of Ukraine (in Ukrainian).
- Portnov, A. (2011). *Istoriyi istoriyiv: Oblychchya y obrazy ukrayins'koyi istoriografii XX stolittya [The Faces and Images of Ukrainian Historiography of the 20th Century]*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Rubin, Ya. G. (1951). Nauchno-ekspozitsionnaya razrabotka tematiki i oformlenie uchebno-metodicheskogo muzeya Vseobshchey istorii (soderzhanie prodelanoy raboty) [Scientific and exposition development of subjects and design of the educational-methodical museum of the Universal History (the content of the work done)]. In *State Archives of Dnipropetrovsk Region*, f. 2307, op. 1, spr. 517, ark. 62–68 (in Russian).
- Rubin, Ya. G. (1955) *Khudozhestvennyy obraz v ateisticheskoy vospitanii uhashchikhsya na urokakh srednevekovoy istorii [The artistic image in the atheistic education of students in the lessons of medieval history]* (1). Dnepropetrovsk: Znannya (in Russian).
- Rubin, Ya. G. (1955) O poznavatel'nom znachenii naglyadnosti v vuzovskom prepodavanii srednevekovoy istorii i putyakh ee realizatsii [On the cognitive significance of visibility in university teaching of medieval history and the ways of its realization]. In *State Archives of Dnipropetrovsk Region*, f. 2307, op.1, spr. 963, ark. 33–109 (in Russian).
- Rubin, Ya. G. (1966) *Poeziya v pomoshch' izucheniyu osnov nauchnogo ateizma [Poetry in aid to the study of the foundations of scientific atheism]*. Dnepropetrovsk, Znannya (in Russian).
- Rubin, Ya. G. (n. d.). In *Rossiyskaya evreyskaya entsiklopediya [Russian Jewish Encyclopedia]*. Retrieved from http://www.rujen.ru/index.php/RUBIN_Yakov (in Russian).
- Saminskiy, E. M. (2011) *Katalog staropechatnykh izdaniy [Catalog of old printed publications]*. Dnepropetrovsk: DNU (in Russian).
- Shul'man A. (n. d.) *Na perekrestke dorog i vremen [At the crossroads of ways and times]*. Retrieved from http://shtetle.co.il/shtetls_minsk/dolginovo/crossing.html (in Russian).
- Shvydko, H. K. (ed.) (2007) *Mykola Pavlovych Koval's'kyy. Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... Dnipropetrovsk* (in Ukrainian).
- Skripnikova, L. V. (19.02.2015) E-mail to Venger A.G. In *A. Venger's Archive* (in Ukrainian).
- Skripnikova, L. V., Sirotenko, V. T., & Kondrat'eva, E. K. (1993). *Kul'tura epokhi Vozrozhdeniya [Culture of the Renaissance]*. Dnepropetrovsk (in Russian).
- Spisok nauchnykh rabot k.i.n., dotsenta Rubina Ya. G. [List of scientific works by Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Rubin Ya.G.] (b. d.). In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 8 (in Russian).
- Spravka, vydannaya Ya. Rubinu Ya. Zel'tsmanom [Certificate issued to Ya. Rubin by Ya. Zeltsman] (07.08.1937). In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 15 (in Russian).
- Stenohrama leksiyyi Skrypnikovoy L. V. «Ya. H. Rubin pedahoh i lyudyna» prochyтана studentam istorichnoho fakul'tetu [Transcript of the lecture Skrypnikova L. V. «Ya. G. Rubin, teacher and man» read to the students of the historical faculty] (16.09.2015 r.). In *A. Venger's Archive* (in Ukrainian).
- Svitlenko, S. I. (2015) *Dmytro Yavornyts'kyy: vchenyy ta pedahoh v ukrayins'komu intelektual'nomu spivtovarystvi [Dmytro Yavornytsky : a scientist and a teacher in the Ukrainian intellectual community]*. Dnipropetrovsk: Lira (in Ukrainian).
- Uvedomlenie rektoru DGU o prekrashchenii raboty ot Ya. Rubina [Notification to the rector of the DSU on the termination of work by Ya. Rubin] (23.04.1962). In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 60 (in Russian).
- Venger, A. (2016) *Shtrykhy do portreta dnipropeetrovsk'kykh «vsesvitnykiv»: Yakiv Rubin – variatsiya na temu «Buty istorikom u Krayini Rad» [Strokes to the portrait of Dnipropetrovsk «world-researches» : Jacob Rubin – variation on the topic «To be a historian in the Soviet Union»]. Pytannya nimets'koyi istoriyi [Questions of German history]* (pp. 27–42). Dnipropetrovsk (in Ukrainian).
- Vypiska iz prikaza № 563 (3.11.1956) [Extract from Order № 563 (3.11.1956)]. In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 54 (in Russian).
- Vypiska iz protokola zasedaniya istoricheskogo fakul'teta [Extract from the protocol of the meeting of the Faculty of History] (1951). In *State Archives of Dnipropetrovsk Region*, f. 2307, op.1, spr. 76, ark. 37 (in Russian).
- Vypiska iz protokola zasedaniya uchenogo soveta istoricheskogo fakul'teta (12.06.1948) [Extract from the minutes of the meeting of the Academic Council of the Historical Faculty (12.06.1948)]. In *State Archives of Dnipropetrovsk Region*, f. 2307, op.1, spr. 76, ark. 10 (in Russian).

- Vypiska iz zachetnoy vedomosti istoricheskogo fakul'teta, na I. D Litvinova [Extract from the account of the historical faculty, for I.D. Litvinov] (1950). In *A. G. Venger's Archive* (in Russian).
- Vypyska z nakazu № 105 (3.03.1960) [Extract from the order number 105 (March 3, 1960)]. In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 55 [in Russian].
- Yefremova, Ye. (April 7, 1975) Pam"yati Ya. Rubina [In memory of Y. Rubin]. *Zaperedovu nauku [For advanced science]* (13(921)) (in Ukrainian).
- Yekelchik, S. (2008) *Imperiya pam"yati. Rosiys'ko-ukrayins'ki stosunky v radyans'kiy istorychniy uyavi [The Empire of Memory. Russian-Ukrainian relations in the Soviet historical imagination]*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Zayavlenie Ya. Rubina rektoru Gos. Universiteta, prof. Mel'nikovu G. B. [Y. Rubin's statement to the rector State University, prof. Melnikov G. B.] (n.d.). In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 56 (in Russian).
- Zayavlenie Ya. Rubina rektoru, prof. G.B. Mel'nikovu [Y. Rubin's statement to the rector, prof. G.B. Melnikov] (n.d.) In *Archive of the Oles Honchar DNU*, f. 1, op. 1, spr. 3090, ark. 53 (in Russian).
- Zhurba, O. I. (2010) Materialy do istoriyi formuvannya vyshchoyi istorychnoyi osvity ta nauky na Dnipropetrovshchyni u druhiy polovyni XX st. (do 100-richchya z dnya narodzhennya profesora Valentyna Yakovycha Borshchevs'koho) [Materials to the history of the formation of higher historical education and science in the Dnipropetrovsk region in the second half of the twentieth century (to the 100th anniversary of the birth of Professor Valentyn Yakovych Borshchevskyi)]. *Istoriya i kul'tura Prydniprov'ya: nevidomi ta malovidomi storinky [History and culture of the Dnieper region: unknown and little-known pages]* (pp. 28–40). Dnipropetrovsk: NMU (in Ukrainian).
- Zhurba, O. Y. (August 2013) Sto let dnepropetrovskomu «tsekhu istorikov» [One hundred years to the Dnipropetrovsk «shop of historians"]. *Grani: naukovy-teoretychnyy i hromads'ko-politychnyy al'manakh [Grani: scientific-theoretical and socio-political almanac]* (8 (100)), 46–54 (in Russian and Ukrainian).

Надійшла до редколегії 28.02.2017